

ЈАША ТОМИЋ И ПОЛИТИЧКА КРИТИКА ИСТОРИЈСКОГ МИШЉЕЊА

***Апстракт:** Јаша Томић, знаменита личност српске историје, дао је тон политичком профилисању пречанских Срба и њиховом уласку у заједничку државу Јужних Словена. Сliku његовог деловања дају одлике његове личности посматране кроз личну, идејну и књижевну призму. Кроз књжеви рад огледао се и полемишући са знаменитим српским историчареима Руварцем, Станојевићем и Радонићем, дајући и политичку критику историјског мишљења. Критику је давао и кроз појмове и синтагме „неродољубива историја“, „претерани критицизам“, „несавремена и савремена историја“. У истрајавању у својој политичкој борби, може се рећи да је био склон, да не обрати пажњу на то, да епска историја може да се употреби и злоупотреби као и религија.*

***Кључне речи:** Јаша Томић, Руварац, Станојевић, Радонић, критицизам, политика.*

I

Стасавање српске грађанске политичке и државно-правне мисли у XIX и почетком XX века имало је „кривудава“ пут, сличан путањи развоја српског друштва и српске државе. Неретко су и сфере бића друштва у развоју, које је требало да буду имуне од политике, бивале оптерећене њоме. Дефинисање националних интереса у свим друштвима, кроз историју је представљало спој науке и политике, често са претежним утицајем политике, понекад и на штету науке. Ни српска политичка и државноправна мисао често није била имуна на поменуте утицаје.

Србија је, својом државношћу, постајала и постала средиште стасавања српског друштва и трасирања дугорочних националних интереса, али оно без чега се није могло, што дојучерашњи феудални окови и сељачки опанак нису могли да дају друштву, долазило је од пречанских Срба и Југословена. Без њиховог утицаја и образовања, не би било ни зачетака грађанског друштва

у Србији, нити развијене српске државе. Крај XIX века показао је и обрнути смер утицаја. Србија је тада независна краљевина, са развијеним политичким животом, организованим политичким партијама и програмима са дефинисаном идеологијом. У програмима пречанских српских партија препознатљив је утицај партија из Краљевине Србије. Сличност је била како номинална, тако и садржинска, а понекад су програми били идентични. Утицај се може посматрати са становишта читавог друштва, његових појединих сегмената, политичких организација, државних и парадржавних утицаја, али и са становишта деловања и утицаја појединаца. Једна од таквих личности у политичком животу пречанских Срба, али и целог српског националног корпуса, био је и Јаша Томић.

Према кратком биографском осврту, Јаша Томић је био новинар, политичар и књижевник, **рођен у** Вршцу 1856. године, умро у Новом Саду 1922. године. Студирао је медицину, филозофију и историју у Бечу и Прагу. Био је оснивач групе вршачких социјалиста. Године 1884. постаје уредник „Заставе“ и наследник Светозара Милетића у Српској народној слободоумној странци, која ће добити назив Радикална странка 1891. године. Књижевни историчари наводе да његова литерарна дела представљају покушај обраде политичких теза, које су у првом периоду имале социјалистичку, а касније грађанско-радикалну садржину. За време Првог и Другог балканског рата био је војни извештач за часопис *Застава*, а касније је на основу тих извештаја написао три књиге. 1889. године је убио политичара Мишу Димитријевића, након чега је осуђен на 7 године робије. Био је један од најугледнијих Срба на Народној скупштини, која је у новембру 1918. донела одлуку да се Банат, Бачка и Барања прикључе Краљевини Србији. Током свог рада у скупштини у Новом Саду 25. новембра 1918. године залагао се за директно уједињење Војводине са Краљевином Србијом, што је било супротно идејама појединих политичара да уједињење Војводине у Краљевину СХС иде преко Загреба и државе Словенаца, Хрвата и Срба.

Шира биографија Јаше Томића, са обимном библиографијом, захтевала би знатно већи простор од онога што би требало да садржи један чланак. За осврт на сегмент Томићевог деловања садржаног у наслову овог чланка, потребно је, али и довољно, осврнути се на цртице целокупног његовог дела, посматране кроз личну, идејну и књижевну призму.

Како је рођен у имућној трговачкој породици, Јаша Томић је могао себи да обезбеди образовање у складу са својим пореклом и породичним друштвеним статусом. Основну школу завршио је у Вршцу, а гимназију Темишвару и Кечкемету. На студије медицине у Беч кренуо је 1874. године, али се убрзо пребацио на студије филозофије и историје. Понесен патриотским идејама, са групом истомишљеника, након избијања устанка у Босни и Херцеговини 1875. године, као добровољац се придружио устаницима. Исте године је наставио студије на којима је апсолвирао историју. Са Светозаром Милетићем су га

најпре повезале идеја, идеологија и политика, а потом и женидба са његовом ћерком 1885. године.¹ Однос са Светозром Милетићем и брак са његовом ћерком, окарактерисани као основа за његов политички успон, били су разлог за низ полемичких новинских чланака са Мишом Димитријевићем, уредником листа „Браник“. Серија ових чланака узела је димензије личног обрачуна, окончаног тако што је Томић, испровициран, убио Димитријевића и потом осуђен на 7 година робије. Тај догађај је умногоме обележио живот Јаше Томића, иако није морално осуђен од стране друштвене заједнице.²

Идејно, Јаша Томић је у раној младости постао следбеник идеја Светозара Марковића, што је, по многим, било неспојиво са његовим пореклом. Убрзо је прихватио и идеје Светозара Милетића, али је на самим почецима те сарадње остајао веран својим социјалистичким убеђењима. На збору Српске народне слободоумне странке 1881. године у Новом Саду покушао је да се странци као нова политичка парола наметне „питање хлеба“, односно да се у први план уместо националних, избаци социјална питања.³ Сам Милетић је Јаши Томићу ускратио право учешћа на збору странке, квалификујући га као социјалисту, са идејама неспојивим са актуелним тренутком и положајем Срба у Аустро-Угарској. Међутим, смер радикалне опозиције према Угарској је стално погоршавао положај Срба, па је Милетићева странка почела да се цепа на оне који су остајали одани тврдом (тзв. Бечкеречком) програму и на оне који су почели да заговарају политику опортунитета и сарадње (што је касније изнедрило тзв. Великокикиндски програм српских нотабилитета).⁴ Већ 1882. године на Светозара Милетића се није могло рачунати. Тешко оболео (последиче физичког и психичког малтретирања у затвору), он се повукао из политичког живота. Након његовог повлачења, политичко вођство срба у Војводини преузео је, како наводе поједини аутори, „надахнути и силовити Јаша Томић“⁵, који ће на

1 Опширније: Ј. Ракић, Јаша Томић (1856-1922), Нови Сад 1986.

2 Ово тешко убиство са крупним политичким последицама непосредно је било мотивисано злоупотребом једног девојачког писма Милице Милетић, Јашине супруге, објављеног у Димитријевићевом „Бранику“. Милица је у том писму некадашњем веренику Бранку Петровићу обећала да ће, уколико се венчају, у наследство добити Милетићев лист „Заставу“, а „Браник“ је, докопавши се тог писма, назначио његов садржај и приметио да се из њега „најбоље види како се долазило до уредништва „Заставе“ и по коју цену“ (јасно алудирајући на самог Томића). Д. Боаров, Политичка историја Војводине, Нови Сад 2001, 92.

3 Д. Боаров, Политичка историја Војводине, Нови Сад 2001, 90.

4 В. Крстић, Р. Љушић, Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године, Београд 1991, 151.

5 Према цитираном хроничару војвођанских радикала Ј. Ракићу, „Јашу Томића је красила изузетна енергија, нетолерантност супротног мишљења, робусна и необузdana снагага, прекост и безобзирност. Као даровит говорник и публициста, импозантног физичког изгледа, имао је моћ веома сугестивног и демагошког утицаја на неуку сељачку масу и несрећне малограђане које је морала неутешна садашњост, па су радо примали његова

мешавини социјалних и националних идеја изградити једну офанзивну странку. Она ће тежити да монополише све позиције и заузме све српске институције у Угарској.⁶ По неким ауторима то је допринело кохезији српских политичких снага у Угарској, али је и упропастило народно-црквену аутономију.⁷ Поменута мешавина социјалних и националних идеја, које су еволуирале у идеје грађанског радикализма, била је скоро идентична са еволуцијом Народне радикалне странке у Србији. И само име некадашње Милетићеве странке промењено је 1891. године у назив Радикална странка.

Сам Јаша Томић, са свим атрибутима своје личности и наметнутим, али и оствареним лидерством, представљао је персонификацију партије, али и мешавину идеја, на којима је градио свој политички програм. И његов књижевни опус био је слика поменуте мешавине идеја. Оне јесу сублимирале његову идеолошку генезу, али су и осликавале правце, који нису могли да се заједно ставе под радикално-грађанску капу. Кроз чисто књижевне форме огледао се пишући приповетке, песме и романи.⁸ Његовој књижевности критика није признавала већу уметничку вредност, али је евидентно да је његов опус представљао покушај књижевне обраде политичких теза. Мешавина идеја на којима је градио своју политичку мисао огледала се и у његовом опусу политичких чланака и студија. У његовој замашној библиографији могу се издвојити радови програмски оријентисани (Програм радикалне и програм либералне странке, Избор и право мањине, Тражимо своја права), критички (Како се бирају народни посланици за српски народни сабор, *Какво се зло спрема у Србији*), али и политичке студије са социјалним одређењем и социолошким анализама (Земљорадничка сиротиња у Угарској, Има ли помоћи нашим занатлијама, Хоћемо ли у социјалисте, Жена и њено право). Кроз књижевни израз Јаша Томић је давао тон својим политичким опредељењима која су представљала необично јединство народњачких, грађанских и понекад екстремно патриотских, али и прогресивних идеја. То се огледало и у његовом присуству у различитим листовима и часописима. Био је уредник Заставе и Српског кола, али и покретач часописа Жена и Земљораднички пријатељ.

обећања лепше будућности. Чак и његов савременик, либерал Милан Петровић, пише да тај човек није умео заузимати хладан став, он је умео волети и мрзети, а што је најважније био је фанатик својих уверења.“

6 Д. Боаров, Политичка историја Војводине, Нови Сад 2001, 91.

7 Опширније: Л. Ракић, Јаша Томић (1856-1922), Нови Сад 1986.

8 Из заточеничког света, приповетке, Нови Сад 1886, Збирка слика и приповедака, Београд 1897, Чича Станко, приповетка, Нови Сад 1897, Песме Јаше Томића, Нови Сад 1896, Назарени, роман, Нови Сад 1896, Трулеж, роман, Нови Сад 1898, Развод брака, позоришна игра, Нови Сад 1922. итд.

II

Као аутор Јаша Томић се огледао и пишући историјске студије и чланке. Посебну димензију овим радовима даје чињеница да је на студијама апсолвирао историју, што би требало да буде одређење за раздвајање струке од политике. Али је такође незаобилазна чињеница да је Јаша Томић био политичар, а не историчар. Лепеза идеја, које је покушавао да сажме у компактан политички програм, одржавала се и на његове радове са историјском тематиком. Врло је логично да су његово претежно одређење биле националне теме (општенационалне и теме из историје пречанских Срба).⁹ Разрађујући их, Јаша Томић им није давао само хроничарски, већ и полемички карактер. Посебно се издвајају његове племице са знаменитим српским историчарима Иларионом Руварцем, Станојем Станојевићем и Јованом Радонићем.

Иларион (световно Јован) Руварац¹⁰ носио је епитет првог образованог српског историчара. За време студија у Бечу, похађајући предавања из историје, радио је у библиотекама, посебно се интересујући за критику извора и компаративно проучавање народне тредиције. Већ у својој првој расправи Преглед домаћих извора старе србске повестнице, објављеној 1856. године одвојио је изворе од литературе, што до тада није чињено. Прихватио је схватање Леополда Ранкеа да збивања у прошлости треба приказивати онако како су се заиста одиграла, без примеса сопственог домишљања. Сматра се зачетником критичког правца у српској историографији. Станоје Станојевић¹¹, рођени пречанин, стекао је најбоље могуће историјско образовање тог времена у Бечу, као студент Константина Јиречека. Прихватио је Руварчев критички метод и допринео победи критичког правца у српској историографији. Нарочиту пажњу посветио је проучавању и критици извора. Био је доследан борац против дилетантства у историографији. Писао је да се проучавању прошлости не сме приступити ускогрудо, под патриотским набојем. Својим научним опусом постао је још за живота једним од највећих српских историчара. Јован Радонић¹², такође рођени пречанин и ученик Константина Јиречека, као настављач Руварчевог историјског метода, предњачио је у повезивању националне и опште историје

9 После пет стотина година, разматрања о Косовској битци и пропасти царства српског, Нови Сад 1889, Из прошлости наших вођа, Нови Сад 1889, Како смо бирали патријархе кроз 200 година, Нови Сад 1908, Доситеј Обрадовић, Нови Сад 1911. итд.

10 **Иларион Руварац** (Сремска Митровица, 1832 — манастир Гргетег, 1905) српски историчар, свештеник, архимандрит фрушкогорског манастира Гргетег, ректор Карловачке богословије и академик.

11 **Станоје Станојевић** (Нови Сад 1874 — Беч, 1937) српски историчар, први српски енциклопедиста, професор Београдског универзитета, члан Српске краљевске академије.

12 **Јован Радонић** (Мол, Бачка 1873 – Београд 1956), српски историчар, професор Београдског универзитета, академик.

и стављању проучавања српске прошлости у контекст ширих европских и светских збивања.¹³

Ако се изузму политички атрибути деловања Јаше Томића, аргументована расправа са поменутиим великаним српске историографије била је превелики залагај. Ако се узму обзир све одлике његове личности и његовог читавог политичког и књижевног опуса, упуштање у расправу са њима било је сасвим логично. Са Руварцем је полемисао углавном преко чланака објављених у „Застави“, под насловом Неродољубива историја који су касније преточени у полемичку студију Бој на Косову – Сеоба Срба – Црна Гора са поднасловом Критика Руварчеве школе, која је штампана у Новом Саду 1908. године. Када је студија изшла из штампе Руварац је већ три године био упокојен, тако да су полемичке стрелице биле углавном усмерене према његовим следбеницима Станоју Станојевићу и Јовану Радонићу. Директну полемику са њима објавио је у студији Несавремена и савремена историја, објављеној две године касније, такође у Новом Саду. Ова студија била је инспирисана објављивањем Станојевићеве Историје српског народа. Излажући критици не само њихове радове, већ и читав начин историјског мишљења и читаву методологију рада, или како он сам каже „читаву руварчеву школу“, нарочито се окомио на одсуство патриотизма у апсолутном критицизму и преиспитивању дотада усвојених постулата српске историографије.

На самом почетку своје критике Руварчеве школе Јаша Томић се обраћа Јовану Радонићу: „Ових дана је Јован Радонић у „Летопису Матице српске“ довршио своју студију О Илариону Руварцу. Сред гомиле нетачности ипак је на једном месту дошао близу истине.“ Потом цитира Радонићев увод у студију: „Као што су Доситеј и Вук у многоме измакли испред својих савременика, указујући млађем нараштају нове стазе, тако је и Руварац ударио новим путем. Резултати његова научна рада веома су важни, али је главна његова заслуга што је у добу романтике ударио реалним правцем.“¹⁴ И затим износи своју критику, али критику у којој се препознаје политичар и политички полемичар: „Доситеј, Вук и Руварац! Велике сени Доситеја и Вука опростиће дру. Радонићу што поред њихових имена, у истом реду, спомиње и име Илариона Руварца. Можемо му чак и ми други опростити, јер је он ђак Руварчеве школе. Али осим тог једног оправдања нема никаквог другог, да Руварца успоређује са Доситејем и Вуком. Иако су и Доситеј и Вук и Руварац ударили новим правцем, њихови су путеви веома разни. Пут Доситеја и Вука је пут истине, он води народу и потребама његовим. Јесте, Иларион Руварац је љуто застранио, Доситеј и Вук нису. Зато ће Доситеј и Вук вечито живети, Иларион Руварац, који је исто тако умро, али

¹³ Опширније: Енциклопедија српске историографије, Београд 1997.

¹⁴ Летопис Матице српске за год. 1907. IV и V свеска

још живи, умреће и по други пут“.¹⁵ Томић има и речи разумевања за Руварчеву школу, јер Руварац „није хтео да ласка Србину“, али недвосмислено износи став да је Руварац у томе претерао. „Кад је Руварац покушао да избаци романтизам из историје, он је то покушао са таким калуђерским фанатизмом, да је претерао. Он је хтео да сруши „родољубиву историју“ којој је прво родољубље па после истина. Али кад се у томе пребацио, створио је неродољубиви историјски правац.“¹⁶ У настојању да фактима поткрепи своју критику Јаша Томић се осврће на клишее претакања епике у историју (личност кнеза Лазара, издаја Вука Бранковића, јунаштво Милоша Обилића, убиство Мурата, исход Косовске битке), које је Руварац аргументовано критиковао.¹⁷ Томић прихвата делове Руварчеве аргументације да нема доказа за оно што је изнедрила српска епика, али доступне изворе настоји да тумачи тенденциозно у прилог родољубивом, а не критичком аспекту историје.

Када се осврће на Руварчево виђење сеоба Срба и тврдњу „да Срби нису дошли овамо на позив ћесарев већ услед других околности и невоља“, Јаша томић улази у оштру полемику са Јованом Радонићем, супротстављајући историјским аргументима политичке. Јован Радонић, том приликом каже: „Он (т.ј. Руварац) су у тој расправи истако као реалиста, који трезвеном анализом извора и хладним разбором силно тежи да докучи праву и непомућену истину. И радећи тај посао он осећа да ће тиме уништити нешто што је савременицима драго и што је с њима срасло; њему је тешко, али му је истина преча од свега, јер је његово тврдо уверење, да о од замишљене и фиктивне прошлости, да од обмане не може бити напретка, него једино од стварнога и трезвенога погледа на прилике.“¹⁸ На ово Радонићево запажање, Томић одговара: „Др. Радонић беди дакле нараштај из времена благовештенског сабора, да је тражио снагу у славној прошлости. И као да је тај стари нараштај силом хтео да протумачи привилегије тако, „да оне могу послужити као основ новој политичкој творевини“.“ А потом стављајући у раван политику и историју додаје: „Др. Јован Радонић долази да нам уништи историјску подлогу. Долази, да нам избије из руку оружје у нашој политичкој борби.“¹⁹

Полемишући директно са Станојем Станојевићем Јаша Томић задржава начин критике Руварчеве школе, али уз фактографску, оспорава и књижевну вредност његове Историје српског народа. Он не полемише са неистинама код Станојевића, јер их тамо не налази, али полемише са концептом и одсуством

15 Ј. Томић, Бој на Косову – Сеоба Срба – Црна Гора, критика Руварчеви школе, Нови Сад 1907, 10.

16 Исто, 11.

17 И. Руварац, О кнезу Лазару, Нови Сад 1888.

18 Ј. Томић, Бој на Косову – Сеоба Срба – Црна Гора, критика Руварчеви школе, Нови Сад 1907, 10.

19 Исто, 37.

тумачења. „Ко прочита Станојевићеву историју – каже Јаша Томић – види скоро на свакој страни битке и ратове, види борбу властеле са владарима, види како расте и опада српска држава, види како је нападају и како напада. Кад човек дође до краја, оставља незадовољно књигу из руке. Долази му као да је био у лудој кући.“²⁰ У критици, као да је Јаша Томић спојиво неспојиво. На једној страни се Станојевићу, као Руварчевом следбенику замера претерани критицизам и следбеништво савременог правца у историји, на другој Станојевића ставља у контекст архаичних историчара, јер одступа од Ранкеовог правила да „не треба писати само шта је било, него и како је шта постало“. Критикујући Станојевића, Томић није могао а да се не докачи и Руварца, стављајући његов критицизам у политички контекст реченицом: „Таман добро дошло овима на западу.“²¹ Политичког контекста се не одриче ни у осврту на Станојевићев приказ деловања босанског краља Твртка и његове тежње да „веже Босну и Рашку у једну државу, а та нова држава да прихвати у приморју традицију старе хрватске државе“.²² Критички тон је уступио месту политикантском: „Видите ли – каже Јаша Томић – самосталца још из XIV века? И то самосталца на престолу. Па тај Твртко као да је читао најновији програм самосталне странке у погледу Хрватске и Славоније, Далмације, Босне и Херцеговине.“²³

III

Слика Јаше Томића, несумњиво знамените личности српске историје, дата кроз личну, идејну и књижевну призму, може наметнути различите закључке. Мимо закључака стоје чињенице, које одрђују његову личност и дају објашњења.

Чињеница је да је Јаша Томић из мноштва идеја саткао свој политички програм и своје партије, које је виолентношћу своје личности, али и свим позитивним особина умео да наметне околини. Чињеница је, такође, да је умео да политику провуче кроз историјски, али и историју кроз политички контекст. Иако су његове политичке критике историјског мишљења биле усмерене на „ползу народа“, углавном су биле тешко одрживе у научном смислу. Истини за вољу, критика претераног критицизма у историографији није само његов изум, нити је сасвим неодржива. Такође су његово указивање на аутентичност новије српске епике (Вукови извори и Вишњићево певање о устанцима) и њена историјска употребљивост били на исправном путу.

У свом патриотском заносу, дајући критику новог историјског мишљења, Јаша томић је умео да каже: „И Херодоту, кога зовемо оцем историје, били су ближи његови, када је цртао судар Грка са истоком. То је природно. Историја

20 Ј. Томић, *Несавремена и савремена историја*, Нови Сад 1910, 13.

21 Исто, 30.

22 Исто, 44.

23 Исто, 44-45.

је морала да пређе дугу историју, док је дошла до реалног правца. Ми смо Срби почели да мало јаче пишемо историју у добу, када се наш народ спремао за ослобођење од турског јарма. Тицало се: Бити или не бити. У службу велике мисли ослобођења ступила је и историја. Ондашња омладина је певала. Певала историју, певала политику, певала економију, и да је могла да пева хемију, она би је певала.²⁴ Али се чини, да је у истрајавању у својој политичкој борби, био склон да не обрати пажњу на то, да епска историја може да се употреби и злоупотреби као и религија. На то су могле да га подсети мисли његовог савременика, историчара и филозофа Божидача Кнежевића: „Религија ствара велике заблуде, од којих после наука кује ситне истине. Велике заблуде освежавају и окрепљују историју, човечанство, велике истине отржењују људе, само велике заблуде дижу људе у борбу, велике истине мире.”²⁵

Prof. Nebojša Ranđelović, LL.D.

Associate Professor,

Faculty of Law, University of Niš

Jaša Tomić and Political Criticism of Historical Thought

Summary

Jaša Tomić was an important political figure in the Serbian history who had a significant impact on shaping the political profile of the Serbs in Vojvodina (which was under the control of the Habsburg monarchy at the time) and the decision of the Vojvodina Serbs to join the new state of the South Slavs (in 1918). His activities may be observed from the aspect of his personal characteristics, his political ideology and his literary work. His literary opus includes polemics on a number of controversial issues with renowned Serbian historians of that time (Rugarac, Stanojević and Radonić) as well as political criticism of historical thought. His criticism is clearly reflected in his syntagmatic concepts of “unpatriotic history”, “excessive criticism” and “non-contemporary and contemporary history”. In his ardent pursuit of his political ideals, he was prone to disregarding the fact that the epic history may be used and abused just like religion.

Key words: *Jaša Tomić, Rugarac, Stanojević, Radonić, criticism, politics*

24 Ј. Томић, Бој на Косову – Сеоба Срба – Црна Гора, критика Руварчеви школе, Нови Сад 1907,

25 Б. Кнежевић, Човек и историја, Београд 1972, 222.

